

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

1837—1887. ՅԻՄՆԱՄԵԱԿ Հայոց Հողերու Թեմական Դպրանոցի Երեւանայ: Տփլիս. տպարան Վարդանանցի, 1888. քառածալ 321 երես, չորս մեծաթերթ ցուցակներով:

Ներկայ հրատարակութիւնը, իւր տեսակում, առաջին օրինակն է մեր գրականութեան մէջ: Դեռ ևս ոչ մի Ռուսահայ դպրոց չէ չաւրժացրած իւր պատմութիւնը մի հրատարակութեամբ, որտեղ առաջ բերած լինէին դպրոցին վերաբերեալ պատշաճաւոր կերպով համակարգած եղելութիւնները՝ մի երկարամեայ լռելեանի առիթով: Հակական գրականութիւնը ունի արդարեւ պատմութիւններ Պարիզի Նախկին Մուրադեան վարժարանի, գրած հայ Թէօդորեանի ձեռքով, Խալիպեան ուսումնարանի մասին՝ գրած Գաբրիէլ արքեպիսկոպոս Ալվազեանի ձեռքով և հրատարակած նորա մահից լիտոյ. բայց դժբաղբւրւած են անհատական նախաձեռնութեամբ և ալ նպատակներով, քան Ներկայ հրատարակութիւնը:

Աս գիրքը նշանաւոր է ոչ միայն իւր տեսակի նորութեամբ, ալ և նորա բովանդակութեամբ և, որ աւելին է, նորանով չարուցած բազմատեսակ խնդիրներով: Ինչ վերաբերում է վեր-

ջիններիս, գրախօսութեան մէջ տեղը չէ, որ նոցա մասին խօսելի. դոցա մենք կը նւիրենք մի ալ լօգած՝ բաւականանալով ալստեղ խօսել դրքի մասին միայն գրախօսական տեսակետից՝ որպէս գիրք և բովանդակութիւն:

Գիրքը բաժանւած է երեք մասերի, որոնցից առաջինում Ներկայացոււմ են կարևոր տեղեկութիւնները Դպրանոցի գոյութեան իւրաքանչիւր տարւալ համար առանձին-առանձին. երկրորդ մասում հրատարակութեան պաշտօնական խմբագիրները աշխատած են ամփոփել առաջին մասում առաջ բերած նիւթերը առարկալ առարկալ. իսկ երրորդ մասում ղետեղւած են Դպրանոցի կանոգրութիւնները, Դպրանոցին նըւէրներ տւած անձերի անունները և, վերջապէս, չորս մեծ ցուցակներ, որոնց մէջ ամփոփւած են Դպրանոցի պատմութեան բոլոր անուանական և թւանշանական տեղեկութիւնները:

Դպրանոցի պատմութիւնը բաժանած է երկու շրջանների, որոնցից առաջինը բռնում է 1837—1849 թւականները, իսկ երկրորդը՝ 1857—1887 թւականները։ Դորա պատճառն այն է, որ 1849-ին թեմական Դպրանոցը փակւեց Ներսէս կաթողիկոսի հրամանով, և այն պատճառով, որ, ասում է մեծ կաթողիկոսը, «Սեմինարիա աշուհը նշանակում է սերմնարան և... ալդ մեծ անուհը դրած են մի մանկավարժարանի վերայ, որից ահա 10 տարուց աւելի է որ սերմնարանական ոչ մի արդիւնք չի տուել... Իսկ ժողովրդի մանուկների համար այլատեք չինել մանկական վարժարաններ իւրաքանչիւր եկեղեցու գաւթում... ուր ուսանեն 7—13 տարեկան մանուկները»։—Դպրանոցը կրկին բացում է 1857 թւականին, Պէտք է ասած՝ թեմական Դպրանոցի բացումը, փակումը և կրկին բացումը կապւած են եղած Նրեանի թեմական կոնսիստորիալի ստեղծելու, Նրեանից վաղարշապատ տեղափոխելու (1846 թ.) և վերստին Նրեան տեղափոխելու հետ (1857 թ.)։ Առաջին շրջանը (10 տարի) բռնում է ընդամենը 28 երես, իսկ 1857—1887 երեսնամեայ շրջանը՝ 229 երես. այնպէս որ, քանի մօտենում ենք մեր օրերին, այնքան տեղեկութիւնները աստտ են և, օրինակ, վերջին 1886—87 թւականը բռնում է գրքի 33 երեսը։ Այդ բացատրւում է նորանով, որ հին տարիների համար արխիւում նիւթերից չատերը պակաս են և, վերջապէս, Դպրանոցը առաջին տասնեակներում այն կարևորութիւնը չէր ներկայացնում, ինչ նա ունեցաւ վերջին տա-

րիներու։ Եւ արդարև, Դպրանոցը, որ թեմական դպրոցի, Ներսէս կաթողիկոսի ասած, մեծ անուհն էր կրում՝ ոչնչով չէր տարբերւում մի հասարակ աղքատիկ ծխական դպրոցից մինչև 70 թւականների մէջերը, քանի որ Դպրանոցը ունեցած է եղել 1876 թւականին 3 պատրաստական և միմիայն 1 հիմնական դասատուն։ Միմիայն այս վերջին տասնեակ տարիներում Դպրանոցը բացեց աստիճանաբար 2-դ, 3-դ, 4-դ, 5-դ, և, վերջապէս 1887 թւին, 6-դ հիմնական դասատուն, ունենալով, միևնույն ժամանակ, 3 պատրաստական դասարաններ։ Համեմատ զարդացման ալդ եղանակին՝ Դպրանոցը ունենում է ծախք՝

1837—38-ին	810 ր.
1845—46-ին	280 »
1862—63-ին	2031 «
1876—77-ին	3408 »
1878—79-ին	6188 »
1883—84-ին	7898 »
1886—87-ին	9371 »

Գիրքը մանրամասն տեղեկութիւններ է տալիս իւրաքանչիւր տարւոյ ուսուցչական խմբի, տեսուչների, հոգարարձուների մասին և այդ տեղեկութիւնները զուրկ չեն հետաքրքրութիւնից։ Ազդպէս է, որ իմանում ենք, թէ Դպրանոցի գոյութեան սկզբներում, 1839—41 թւականներին, տեսչի պաշտօնակատար է նշանակւում աղդով լոյն ռուս քահանայ ոմն Ռօմանով։

Առհասարակ պէտք է ասած, որ Դպրանոցի սկզբնական տարիներում ռուս-դպրոցական կարգը աղդեցութիւն է ունենում դպրոցի վերայ։ 1844—45 թւականին, օրինակ Սինոդը ու-

ղարկում է Սեմինարիայի համար կանոններ՝ Նրեանի փոխանորդի ի հաստատութիւն Սինոդի առաջարկած կանոնները, որոնք սկզբում լինում են ռուսերէն կազմած: Սինոդը, թարգմանել տալով, ուղարկում է ի գործադրութիւն (Եր. 22): Միւս առարկաների մէջ ռուսաց լեզուն համարւում է վսեմ առարկա:

Ուսուցիչներին ռոճիկներին բաժանելու ձևի կողմից՝ որոշում ենք չըրջանը մինչ 1860 թ. և աղտարուց դէսը, միայն այդ թւականից սկսում են ռոճիկները բաժանել ամսէ ամիս:

Ամենակարևոր փոփոխութիւնը, որին ենթարկւում է Դպրանոցը իւր գոյութեան ընթացքում, կալանում է նորա կառավարութեան մէջ, Հիմնւելու օրից մինչ 1860 թւականը Դպրանոցը անմիջապէս կառավարւում է է տեղական կոնսիստորիայի և թեմական փոխանորդի ձեռքով. 1860 թ. մարտի 23-ին Մատթէոս կաթողիկոսի հալածապետական կոնդակով և Սինոդի նոյն թւակ. սեպտ. 15-ի որոշմամբ՝ կարգւում է հոգաբարձական հաստատութիւնը Նրեանի Դպրանոցի համար: Հետաքրքրել տալ ժողովրդին ժողովրդական կրթութեան գործով, դրդել նորան՝ Նիւթապէս նպաստել ուսումնարանի գոյութեան և առաջդիմութեան՝ ահա այն շարժառիթները, որոնք թելադրում են կաթողիկոսին ստեղծել այդ հոգաբարձական հաստատութիւնը:

Հոգևոր կառավարութեան չոսերը սակայն, որպէս վկայում է մեր առաջը դրած հրատարակութիւնը, շուտով չեն իրագործւում: Ելի գրեթէ հոգևոր կառավարութեան աղբիւրներով

էմիալն կառավարւում Դպրանոցը մինչ օրս: Ջարմանալի է այդ կողմից Նրեանցոց, կարելի է ասել, քարասրտութիւնը դէպի իրանց աղգալին Դպրանոցը: Ո՛չ մի նւիրատուութիւն մինչև 70-ական թւականները. խկ առաջինը, որ նւիրատուութիւն է անում, լինում է մի Շուշեցի Ալեքսանեանց, որը նւիրում է 2000 ռ.: Բայց այդ օտարաքաղաքացու բարերարութիւնը օրինակ չէ դառնում Նրեանցոց, այնպէս որ խկապէս միայն 1878 թւականից սկսում են Նրեանցիք ստորագրել շատ թէ քիչ խոշոր գումարներ. բաց, սփ, առատաձեռնութիւն, խոստմունք և գործ այնպէս իրար հետ միասին են գնում, որ 1881—82 թւականին հոգաբարձութիւնը վճռում է դատ բանալ մինչև ալժամ չը վճարած ստորագրողների դէմ: Ինչ և իցէ, վիսնամեակի վերջը 1885—86 թ. անձեռնմխելի գումարի անուճով կար մօտ 14.000 ռ., որից սակայն մխելի էր եղած արդէն աւելի քան 6000 ռ. ասել է թէ՛ դպրոցական մշտական աղբիւրները չեն բաւում սովորական ծախքերը ծածկելու համար:

Նրեանի թեմական Դպրանոցում ծառայած են, աւելի կամ պակաս անուն վաստակած ուսուցիչներից և գործիչներից՝ Մելեանց Յովսէփ քահանայ, Սերովբէ վարդ. (չետոյ եպ.), Աղափիրեան Գրիգոր վարդ. (ալժամ եպ.), Ջալալեան Ռուբէն, Բէգնազարեան Սարգիս, Տէր-Յարութիւնեան Գէորգ, Աղալեան Ղադարոս, Գալանթարեան Դաւիթ, Բաբաջանեան Վասակ, Նաւասարդեան Բագրատ (բժ.), Տէր-Ղւնդեան Նիկողայոս և Յովհաննիսեան Աբիսողով:

Տնտուչներ ունեցած է Դպրանոցը առաջին շրջանում 5, երկրորդ վերջին 30-ամեակ շրջանում՝ 9, բացի այն, որ 1867—1871 տեսչութիւն տնում են թեմակալի փոխանորդները՝ Սերտլըէ վարդ. (աթմհայ), Մեսրոպ վարդ. (աթմ արքեպիսկ.) և Մկրտիչ արքեպիսկ. Բարամեան:

Տնտուչների ցուցակից վիշնք՝ Ղորանեան Յովհաննէս (1861—1863 և 1865—67), Մելեան Յովսէփ քահանայ 1862—65 (ընդմիջումով), Աղափիրեան Գրիգոր վարդ. (աթմհայ.) 1863—64, Ստեփանէ Խորէն վարդ. 1872—73, Բէգնաղարեանց Ս. (աթմհայ.) 1876—86 և Յովհաննիսեան Աբիսողոմ 1886—88:

Դպրանոցի թէ՛ նիւթական և թէ՛ մշտաւոր, բայց մանաւանդ բարոյական գրութիւնը, պէտք է որ շատ անախանձելի եղած լինի: Դորա լաւագոյն ապացոյցը մենք գտնում ենք ուսուցչական խմբի հոգաբարձութեանը տւած բողոքագրի մէջ Դպրանոցի տեսչի դէմ 1878—1879 թւականին. և դա՛ նոյն տեսուչն է, որը տխուր վիշտակի արժանի դեր պիտի խաղար Երեւանի Դըպրանոցից անելի բարձր՝ Թիֆլիսի Ներսիսեան Դպրոցում: Ահա թէ ուսուցչական խումբը ինչպիսի մի թուղթ գրելու է ստիպւած տեսնում իրան մի տեսչի դէմ, որը սակայն վաւելում էր հոգաբարձութեան հովանաւորութիւնը: Առաջ ենք բերում գրքի աղբ կտորը in extenso. «Յունւարի 14-ին մի ընդարձակ չափաբարութիւն են ուղարկում հոգաբարձութեանը, բացի Սարգսեանից, բոլոր ուսուցիչների ստորագրութեամբ, ուր գրում են, որ ներկայ ուսումնական տարուայ հէնց սկզբից շարունակ, թէ բանաւոր և թէ

գրաւոր կերպով, բողոքել են պ. Բէգնաղարեանցի բարոյական և մանկավարժական սխալանաց դէմ, որոնք են՝

«Ա. աշակերտներին չափազանց գրաւոր և մտաւոր աշխատանքներ տալու: Բ. աշակերտներին չարաչար ծնծելը, որպիսի դիպուածում մի անգամ անպէս սաստիկ ապտակեց, որ իւր մատի մատանին կտրուեց: Գ. առանց մանկավարժական խորհրդին հարցնելու՝ տարուայ ընթացքում աշակերտներ ընդունելն, արձակելն, արձակուածը վերստին ընդունելը և աշակերտը մի դասարանից միւսը փոխադրելն: Դ. աշակերտներին ժամերով դուրսը ցրտում կանգնեցնելը: Ե. ուսուցիչների հետ առհասարակ կոպիտ վարմունքը: Զ. ուսուցիչների դասախօսութեան ընդհատելը և անձամբ հոջը շարունակելով, վաղ ձգելն աշակերտաց առաջ ուսուցչի վարկը: Է. ուսուցիչներին մանկավարժական ժողովներում «է» անուանելը: Ը. ուսուցիչներին վիմար, անհոգի, խաղախ անուանելը, որից անցեալ ամի դեկտ. 29-ին ծագեցաւ մի փոքրիկ տարաբաղդ անցք և այս վերջինից՝ ներկայ խռովութիւնը տեսչի և ուսուցչաց մէջ: Թ. իւր դասերը թողնելը և, որպէս թէ նոցա փոխարէն, ծխական դպրոցում փորձնական դասեր խօսելը, փոխանակ աղբ իւր դասերից ազատ միջոցներումն անելու: Ժ. 5-դ դասեր թողնելը և աղբ միջոցումն մանկավարժ. խորհրդի նիստեր կապացնելը: ԺԱ. հալերէն գրութեան մէջ ունեցած ուղղագրութեան դէմ սխալները: ԺԲ. անպէտք դասագրքեր Դպրանոցում մտցնելու համար չամառութեամբ աշխատելն: ԺԳ. վաղ

ընկնող աստղերի մասին աշակերտներին տուած թիւը բացատրութիւնը, երեւի ձեւմարան գիտելեաց» գրքից օգուտ քաղելով: ԺԳ. երեք ամիս շարունակ միայն կիրոսի պատմութիւն ուսուցանելը: ԺԵ. առհասարակ մանկավարժական խորհուրդների մէջ իւր կարծիքը միշտ լամառութեամբ պահպանելը և ուսուցիչների կարծիքը բացէ ի բաց մերժելը: ԺԶ. աշակերտներին դէպի ուսուցիչները գրգռելը և

ալլն և ալլն»: Եւ նոյն ալլ մարդը 10 տարի տեսչութիւն արեց Երևանի Գպրանոցում, որպէս վկայում է ներկայ գիրքը:

Գիրքը կազմած է խնամքով, բովանդակում է հարուստ նիւթեր, որոնք դասաւորւած են խելացի խմբադրութեամբ: Բայց թէ արդեօք որքան լիակատար է՝ անձեռնհաս ենք դատելու:

ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆՅ ՏԻԳՐԱՆ—«ՀԱՅ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԷՔԻԱԹՆԵՐ», Ձորորդ գիրք: Թիֆլիս, 1888. տպ. Վարդանեանի, 8-ճալ, տառ № 12, գինն է 50 կ.: Նոյնը՝ Հինգերորդ գիրք, 1889 թ., 80 երես և յաւելւած «Արարատեան բարբառ» (բառարան) երես 80—143: 1889 թ. գինն է 50 կոպ.:

Այն ժամանակներից, երբ գերմանացի Եսկովը Գրիմը, հայրենական լեզուի, գրականութեան և հնագիտութեան գիտնականօրէն ուսումնասիրելու ուղղութեան հիմնադիրը, իւր եղբայր Վիլհելմի հետ հրատարակեց «Մանկական և տնային հէքիաթները» (Kinder-und-Hausmaerchen), երեք հատոր, 1812 թականին, «Գերմանական գրուցներ» (Deutsche Sagen), երկու հատոր, 1816-ից մինչ 1818 թ. «Իրլանդացի կախարդական հէքիաթներ» (Irish Elfenmaerchen), 1826 թ., — ժողովրդական աւանդութիւնների, հէքիաթների, առածների և ալլն ժողովելը՝ նաև միւս երկրներում դարձաւ և՛ կարեւոր և՛ պատուար գրական գործ: Այդ հէքիաթները և աւանդութիւնները, զրած աշխատ, ինչպէս ժողովուրդը պատմում է, մեծ նիւթ է

տալիս գիտնականներին, որոնք ուսումնասիրում են մի ազգի լեզուն, նրա բանաստեղծական ոգին, ժողովրդական հաւատալիքները և ալլն և ալլն: Հէքիաթների հետ կապւած է նաև մանկական գրականութեան մի ճիւղը, որը ժողովրդական հէքիաթներից նիւթ է քաղում՝ անընականի մէջ ևս զարճութիւն գտնող մանկական վառ երեսակալութիւնը դրաղեցնելու համար:

Մեզանում գրականութեան ալլ ճիւղը նոր է սկսում զարգանալ. բայց որ ուրախալին է, ալլ գործի մէջ արդէն մտել է գիտակցութիւն: Ժողովել հէքիաթները և աւանդութիւնները բոլորովին աշխատ, ինչպէս նոքա ժողովրդի բերանով պատմում են, կարող է միայն նոցա գիտական և կրթական նշանակութեան գիտակից